

Rojstvo klasičnih človekovih pravic in svoboščin

dr. AVGUST LEŠNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,

Oddelek za sociologijo,

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Bistveno vprašanje vsakega političnega sistema je, ali imajo ljudje (državljeni) v njem možnost, da vplivajo na formiranje politične oblasti ter na njene odločitve, ali take možnosti nimajo. Odtod izhaja spoznanje, ali je človek (državljan) subjekt politične oblasti in političnih odnosov ali le njihov objekt. Da bi ugotovili naravo političnih odnosov, moramo upoštevati zgodovinske, idejne, pravne, sociološke, politične idr. vidike položaja človeka v družbi. Temeljni politični odnosi so bili in so v posameznih političnih sistemih brez dvoma različni. Vsem tem političnim odnosom pa je le skupno osrednje vprašanje, ali neki politični sistem priznava temeljne človekove pravice in svoboščine in ali je oblast omejena, in če je, kako je. To je, splošno gledano, vsebina slehernega ustavnega, demokratičnega političnega sistema, ne glede na to, da obstajajo določene razlike v idejnih izhodiščih. Seveda pa moramo pri tem upoštevati tudi dejanske politične odnose in ne samo idejno proklamiranih, ki jih določajo različni ustavni in politični dokumenti (ustave, politične deklaracije, programi ipd.).

V prispevku sledimo tako teoretičnim kot praktičnim naporom za uveljavitev tistih ključnih deklaracij in ustavnih dokumentov, ki so odločilno razširili prostor politične svobode in urejali varstvo osebnostnih in političnih pravic ter svoboščin od 13. do 19. stoletja; gre za uveljavitev klasičnih pravic oziroma pravic t. i. prve generacije.

Ključne besede: človekove pravice in svoboščine, materialna ustavnost, civilna družba, suverenost, politična svoboda, delitev oblasti, verska toleranca, volilna pravica, boj za volilno pravico žensk, demokracija

ABSTRACT

THE BIRTH OF CLASSIC HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

The paramount question underlying every political system is whether or not the system provides the people (citizens) with an opportunity to exercise an influence on the formation of political power and its decisions. This serves as the basis for a recognition of whether the individual (citizen) is the subject of political power and political relations or merely their object. In order to determine the nature of political relations, we must take into account the historical, ideological, legal, sociological, political and other aspects of the individual's position in society. There is no doubt that basic political relations have been different in different political systems. All that these political relations have in common is the central question of whether a specific political system recognises basic human rights and freedoms and whether power is limited or not (and if it is, in what way). Generally

speaking, this is the substance of every democratic political system, irrespective of whether there are specific differences in the conceptual premises. Of course, in connection with this we must take into account actual political relations rather than merely those proclaimed theoretically in different constitutional and political documents (constitutions, political declarations, programmes, etc.).

This contribution tracks down both theoretical and practical efforts aimed at enforcing those key declarations and constitutional documents that were crucial in enlarging the universe of political freedom and regulating the protection of personal and political rights and freedoms between the 13th and 19th centuries; in other words, the process of establishment of classic human rights or, as it were, "first-generation" human rights.

Key words: human rights and freedoms, substantive constitutionality, civil society, sovereignty, political freedom, division of power, religious tolerance, right to vote, struggle for women's voting rights, democracy

Boj za človekove pravice in svoboščine je star toliko kot politična oblast¹. Seveda pa lahko o pravih začetkih moderne zasnovne človekovih pravic in svoboščin govorimo šele v 17. in 18. stoletju, v dobi absolutizma, ko so se gradili elementi moderne države in ko se je tudi teoretično zastavljalo vprašanje o naravi temeljnih pravic in svoboščin. Boj za priznanje le-teh je vseboval zahtevo meščanskega razreda tako po omejitvi absolutne državne oblasti kot tudi zahtevo za njeno politično odgovornost in pravno urejenost²; skratka, šlo je za zahtevo po vladavini prava oziroma *pravni državi*.³

Prve klice (moderne) *ustavnosti* zaznavamo v Evropi že v visokem srednjem veku, v poskusih omejevanja absolutne oblasti fevdalnih vladarjev. O tem nam pričajo različne listine in dogovori, s katerimi so zlasti fevdalna gospoda, pa tudi nastajajoče meščanstvo, izsiljevali in največkrat tudi izsilili različne koncesije, s katerimi so vladarji priznavali določene pravice pripadnikom posameznih stanov. Te listine so imele naravo pogodbe in so se sklepale praviloma pisno. Najprej se je to zgodilo v Angliji. Prvi pomemben tovrstni dokument je bil izbojevan z *Magno Charta Libertatum* (1215).⁴ Z *Veliko listino o svoboščinah* (Lešnik, 2000, 42-48)⁵ je bila prvič v zgodovini priznana

¹ Vprašanje o mestu človeka v družbi, o njegovi osebni in politični svobodi, o njegovem odločanju ali soodločanju v javnih zadevah, je najtesneje povezano s političnim režimom v vsakokratni družbi.

² V pravnem pomenu so človekove pravice s pravnimi pravili urejena upravičenja posameznika v razmerju do državne oblasti. Poglavitna značilnost človekove pravice pa ni samo upravičenje, temveč tudi njeno pravno varstvo.

³ Človekove pravice niso le moralni problem, temveč tudi izrazito pozitivnopravni, kajti bistvo pravic je prav v tem, da jih mora vsakokratna oblast s svečanimi pravnimi akti priznati ter jim zagotoviti ustrezno pravno varstvo.

⁴ *Veliko listino o svoboščinah* štejemo za izvir pojma materialne ustavnosti nasploh. Tako kot ustavnost ima tudi jamstvo človekovih pravic in svoboščin korenine v zgodovinskem razvoju Anglije.

⁵ Listina je najstarejši ustavni akt fevdalne Anglije in pomeni omejitev dotedanje absolutne vladarjeve oblasti v korist fevdalcev in z njimi povezanih mest ter svobodnih kmetov. Kralj *Ivan Brez dežele* je bil prisiljen, da je stanovom obljubil vrsto privilegijev, zlasti določanje davkov, odločanje o vojni in miru ter sodno varstvo osebne svobode in premoženjske nedotakljivosti na podlagi običajnega prava dežele.

osebna svoboda (sprva le za plemstvo) ter poročstvo zanjo. Pozneje so angleški kralji (v nenehnih bojih s parlamentom) večkrat poskušali te pravice kratiti, zato so jih morali ponovno potrjevati in celo razširjati tudi na druge kategorije prebivalstva; tak izrazit primer je *Petition of Rights* (1628).⁶

Materialni pojem ustavnosti je torej prvotno pomenil obliko, s katero so omejevali absolutno oblast fevdalnih vladarjev. Šele kasneje se je pod vplivom *naravnopravne filozofije* razvilo razumevanje materialne ustavnosti, po katerem je temelj vsakega demokratičnega političnega sistema priznanje temeljnih *človekovih pravic*, predvsem *osebne svobode* (tako fizične kot duhovne) in *privatne lastnine*. Po tem razumevanju so temeljne človekove pravice starejše od države in morajo biti zavarovane celo pred njo samo, zato je treba oblast omejiti s pravnimi predpisi in hkrati zagotoviti odgovornost za njeno pravilno izvajanje.⁷

Takšnim gledanjem je utirala pot vrsta znamenitih mislecev, nasprotnikov fevdalizma in absolutizma. Na tem mestu naj omenimo le nekatere. Že v obdobju poznega srednjega veka je *Marsilij Padovanski* razvil za tisti čas smelo in pomembno misel o *suverenosti ljudstva*. V sklepnem delu svojega obsežnega spisa *Defensor pacis* (Branilec miru, 1324) je zapisal: "Edini človeški zakonodajalec naj bo skupnost državljanov ali pa njihov boljši del". Z drugo besedo: zakon ni dan od "zgoraj", ampak je plod izvoljenega ustavodajnega telesa. Nad ljudstvom, eksplicitno trdi Marsilij, ni nikogar. (Škamperle, 1996, 484) Država je po Marsiliju skupnost svobodnih državljanov, kar ne bi bila, če bi izdajal zakone le en sam človek ali pa samo nekateri.⁸ Sredi 15. stoletja pa je angleški pravnik in teoretik *John Fortescue* v svojem delu *De laudibus legum Angliae*⁹ (O pohvalah zakonov Anglije, 1470) poudaril prednost porotnega sodstva, pravnega stanu in *omejene monarhije* v Angliji. Z definicijo, da "kralj dobi mandat za svojo oblast od ljudstva", je Fortescue opredelil razliko med *absolutno* in *ustavno monarhijo*. Tako se je postopoma vse bolj uveljavljala misel, da naj vlada državi *objektivno pravo* (ustava in zakoni), in ne neka samovoljna oseba. (Lively, 1997, 29) Podobno misel je izrekel nekoliko kasneje *Thomas Smith* v delu *De Republica Anglorum* (1589), kjer pravi, da "angleški parlament zastopa vse kraljestvo od glave do pete in ima v rokah oblast nad njim. Zakaj za vsakega Angleža velja, da je v njem zastopan bodisi po polnomočju ali po svojih predstavnikih ne glede na njihov visoki položaj, dostojanstvo in sposobnosti, začeni z vladarjem (kraljem ali kraljico) vse do najnižje osebe v Angliji. In privolitev parlamenta velja za privolitev vsakega posameznika." (Lively, 1997, 32)

Približno v istem času je predstavil pomembne poglede na *ljudsko suverenost*

Predviden je bil tudi poseben odbor baronov, ki je imel pravico organizirati oborožen upor proti vladarju, če bi ta kršil določbe *Magne Charte*: potemtakem je bila listina sankcionirana.

6 Čprav je kralj *Karel I.* odločno šel po poti k absolutistični monarhiji, je moral leta 1628 sprejeti *Petition of Rights*, ki mu jo je predložil parlament. *Peticija o pravicah* (po materiji, ki jo ureja, je podobna *Magni Charti Libertatum*), je od kralja zahtevala, da mora spoštovati temeljne pravice angleškega ljudstva. Avtorji peticije so hoteli doseči predvsem to, da ne bi bilo mogoče nikogar zapreti brez sodne odločitve in da kralj ne bi mogel pobirati davkov, če mu jih ne bi poprej potrdil parlament.

7 Teorija o naravnih pravicah izhaja iz stališča, da se človek rodi svoboden in s prirojenimi pravicami in svoboščinami, ki so obstajale pred državo, zato jih ta ne more dati in tudi ne odvzeti.

8 Marsilij Padovanski velja za enega prvih utemeljiteljev *civilne družbe*.

9 To je bila prva zgodovina konstitucionalnega (ustavnega) prava.

nizozemski¹⁰ pravnik nemškega rodu *Johannes Althusius*¹¹ v svojem delu *Politica metodice digesta* (Sistematično razložena politika, 1603). Po njegovem prepričanju temelji *suverenost* na dveh osnovnih elementih: *pogodbi*¹² in *oblasti*. Drugi element izvira iz prvega: ljudstvo je s pogodbo preneslo po svojih posebnih pooblaščenih, *eforih* (svet, zbor), suverenost na državnega poglavarja, in prav zato tudi nadzoruje poglavarja države pri izvrševanju oblasti po svojih pooblaščenih. S tem ko se je Althusius postavil na stališče ljudske suverenosti in da je državo izvajal iz volje podložnikov, državljanov, je dobila tudi ideja o individualnih pravicah in svoboščinah človeka novo vsebino. Pravice človeka so s tem prenehale biti zgolj subjektivni privatnopravni zahtevki zoper državo in so postale *politične pravice*: pravicam človeka so se tako pridružile še *pravice državljana*. Meščanstvo se ne bori več le za bolj ali manj široko področje individualnega uveljavljanja znotraj fevdalne države, temveč hoče samo postati nosilec državne oblasti, samo hoče postati država. (Goričar, 1959, 162-165) Drugi veliki Nizozemec humanist *Hugo Grotius* pa je v svojem delu *De iure belli ac pacis* (O pravu v vojni in miru, 1625)¹³ razvil racionalistično teorijo o *naravnem pravu* ter s tem izvedel, na področju prava, ločitev med onostranstvom in tostranstvom, ki je tipična za humanizem in renesanso.¹⁴ Grotius poudarja, da je človek sposoben sam, brez božje pomoči, spoznavati to, kar je dobro in prav, pa tudi, da je zaradi svobodne volje sposoben uresničiti to, kar je spoznal za dobro in prav. (Goričar, 1959, 166-167)

Boj za človekove pravice se je postopoma razširil tudi na preostala področja človekovega življenja. V razdobju verskega razkola, ko so evropski kontinent pretresali krvavi boji med veroizpovedmi (reformacija, protireformacija), prepleteni z notranje-političnimi spopadi in z zunanjim vojskovanjem, je prišla do polnega izraza *verska nestrpnost* ("kdo je naš in kdo ni"), ki je prizadela tako rekoč vse sloje prebivalstva. V Franciji pa je kralju Henriku IV., potem ko je končal verske vojne (1562-1598), le uspelo objaviti ukaz v Nantesu (1598), s katerim je za nekaj desetletij zagotovil *versko toleranco* svoji deželi. T.i. *nantski edikt* (Lešnik, 2000, 66-68) je določil verske in državljanske pravice hugenotov, jim zagotovil svobodo veroizpovedi in državno podporo za vzdrževanje njihovih enot in pastorjev. Ker je s tem dejansko ustvaril "državo v državi", je bil kasneje nezdržljiv z absolutistično politiko Ludvika XIV., ki je ponovno vpeljal politiko preganjanja protestantov in leta 1685 *edikt preklical*.

Pomemben mejnik v boju za osebne svoboščine predstavlja *Habeas Corpus Act* (Lešnik, 2000, 69-74), ki ga je sprejel angleški parlament leta 1679. Z njim so bili postavljeni temeljni elementi modernega kazenskega prava, saj je to prvi pravni akt v zgodovini svetovne ustavnosti, ki celovito varuje človekove pravice, ko se človek znajde v kazenskem postopku. V njem je jasno izoblikovano načelo zakonitosti v kazenskem

¹⁰ Ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja so bojevali Nizozemci velik osvobodilni boj. To je bil boj za osvoboditev Nizozemske izpod španske nadoblasti, za njeno osamosvojitve, obenem pa je bil boj meščanstva proti fevdalnim stanovskim privilegijem.

¹¹ Johannes Althusius (1557-1638) velja, po svojih naukih o državi in družbi, za enega predhodnikov ideje o *modernej demokraciji*.

¹² Misel o *družbeni pogodbi* kot pogodbi o združenju, ki jo sklepa ljudstvo med seboj in s katero prenaša oblast na vladarja, je razvil najprej Althusius, dosledno in do kraja pa jo je utemeljil šele Rousseau.

¹³ Grotius: *The Law of War and Peace* (New York, 1949).

¹⁴ V zahodnoevropskem fevdalizmu je imela ideja o naravnem pravu, tako kot vsa ideologija tega razdobja sploh, povsem teološki pomen. Naravno pravo so izvajali od boga, ki da usmerja vsa razumna bitja k njihovega končnemu cilju.

pravu, da ne more nihče odgovarjati za kaznivo dejanje, če ni bilo že prej tako določeno v zakonu. Še danes je sinonim za *nedotakljivost osebne svobode*.

Odločilen premik v procesu širitve političnih pravic v Angliji je bil storjen neposredno po revoluciji leta 1688, ko so postavili na prestol kralja *Viljema III. Oranskega*. Ta je bil na začetku svojega kraljevanja (1689) prisiljen sprejeti *Bill of Rights* (t.j. *Zakon, ki razglša pravice in svoboščine podanika ter ureja nasledstvo krona*), ki so mu ga v podpis predložili člani parlamenta. Z *listino pravic* je angleško meščanstvo pridobilo pravico do nedotakljivosti osebe in vrsto političnih pravic. Kralj odslej ni smel izdati ali odpraviti zakona ter ni smel nabirati in držati vojske brez dovoljenja parlamenta; postavljena je bila tudi zahteva, da morajo biti volitve v parlament svobodne, ravno tako pa mora biti svobodno delo v samem parlamentu. In končno, z *Bill of Rights* (Lešnik, 2000, 52-54) je kralj parlamentu priznal *zakonodajno oblast*, parlament pa kralju *izvršno oblast*, kar je pomenilo začetek prve *ustavne monarhije*.

Nadaljnji korak je bil storjen v 18. stoletju, ko se je - pod vplivom naravnopravne šole - utrdilo spoznanje, da ni mogoče govoriti o *človekovih pravicah*, dokler oblast javno ne prizna svojih omejitev ter oblikuje sredstev, ki so na voljo posamezniku, kadar se sooča z oblastjo. Angleški mislec *John Locke* (1632-1704), najpomembnejši in najvplivnejši predstavnik takega gledanja, izhaja pri utemeljevanju človekovih pravic iz "naravnega stanja", v katerem so vsi ljudje svobodni in enaki. V svojem znamenitem delu *Two Treatises of Government* (Dve razpravi o vladi, 1690)¹⁵ Locke zapiše, da je *naravno stanje "stanje popolne svobode ljudi, da urejajo svoje ravnanje in razpolagajo s svojim premoženjem in svojo osebnostjo, kot se jim zdi primerno v mejah naravnega zakona, ne da bi morali pri tem vprašati za dovoljenje koga drugega ali biti odvisni od njegove volje"*. To stanje je tudi "stanje enakosti, v katerem sta vsa oblast in jurisdikcija vzajemni, saj nima nihče več oblasti kot drugi [...]". V naravnem stanju vodi človeka naravni zakon, ("nespremenljivo in večno pravilo za ravnanje, kot ga določa razum sam"), ki določa, da zaradi enakosti in neodvisnosti "nihče ne sme škodovati tujemu življenju, zdravju, svobodi ali premoženju".

Temeljne naravne pravice so torej *pravica do življenja*, *do svobode* in *pravica do lastnine*. Zlasti ob pojmovanju pravice do lastnine se jasno pokaže, kdo je Lockov "naravni" človek in nosilec najpomembnejših naravnih pravic. To je meščan, ki ga narava žene k nenehnemu prilaščanju in akumulaciji kapitala. *Naravno stanje* pa kljub temeljnim pravicam, ki ga napolnjujejo, ni popolno stanje, kajti izvrševanje pravic je zelo negotovo in podvrženo nenehnim napadom, poudarja Locke. Človek je zato pripravljen odreči se naravnemu stanju in preiti skupaj z drugimi v *državo*, ki bo jamčila življenje, svobodo in lastnino. Ta prehod se opravi prek *družbene pogodbe*, s katero se torej ljudje ne odrečejo svojim pravicam, ki so jih imeli v naravnem stanju, temveč le pristanejo na organiziran, pravno in institucionalno urejen način varstva teh pravic.

Locke se ne ustavi samo pri utemeljevanju človekovih pravic in njihovi neodtujljivosti po ustanovitvi države, temveč izdela tudi sam *sistem državne organizacije*, ki naj zagotovi smiselnost sklenitve družbene pogodbe, se pravi učinkovitejše varstvo človekovih pravic. Ta sistem se kaže v *načelu ločitve zakonodajne in izvršilne oblasti*, ki ga Locke podkrepi s poudarjanjem institucionaliziranja in razosebljanja politične oblasti ter z zahtevo po njenem podrejanju zakonu oziroma pravu. (Lively, 1997, 73, 92-96)

¹⁵ Locke: *Two Treatises of Government* (London, 1997).

Tako nasprotovanje neomejeni oblasti je našlo živahen odmev tudi na evropskem kontinentu, kjer je tačas še vladal najbolj mračen absolutizem. Tu je idejo o omejeni oblasti povzel *Charles Montesquieu* (1689-1755) in jo obrazložil v delu *De l'Esprit des lois* (Duh zakonov, 1748)¹⁶ ki je prepričljivo utemeljeval nevarnost zlorabe oblasti za državljansko svobodo ter terjal omejeno in deljeno oblast. Vzpostavil je logično zvezo med državljansko svobodo in načelom zakonitega izvrševanja oblasti. *Državljeni so lahko le takrat svobodni, če se ne bojijo drug drugega in če so vsi prepričani o svoji osebni varnosti. Takšnega prepričanja pa ni, če ima le ena oseba ali pa le en stan v svojih rokah vso državno oblast. Zato je nujen pogoj državljanske svobode v tem, da se državna oblast porazdeli med stanove. Zakonodajna oblast naj pripada ljudstvu (tretjemu stanu) in plemstvu tako, da jo izvršujeta ta dva stanova v dveh domovih, ki se pri izvrševanju te oblasti omejujeja in nadzorujeta. Izvršilna oblast naj pripada vladarju, sodna oblast pa naj bo od obeh prejšnjih povsem neodvisna, zakaj če bi bilo sodstvo povezano z zakonodajo, bi bila oblast nad življenjem in svobodo državljanov samovoljna, ker bi bil sodnik obenem tudi zakonodajalec; če pa bi bila povezana z izvršilno oblastjo, bi sodnik utegnil imeti moč zatiralca.*

Ob taki miselni dediščini je nastala tudi Rousseaujeva zamisel o družbeni pogodbi. Tudi *Jean Jacques Rousseau* (1712-1778) izhaja iz dokazovanja obstoja naravnega stanja in naravnega človeka. Pomanjkljivost te naravne in spontane skupnosti pa je po njegovem v tem, da v njej ni zagotovljeno varstvo človekovih pravic, da v njej vladata nered in arbitrarnost, ugotavlja Rousseau v svojem znamenitem delu *Le Contrat Social*¹⁷ (1762). *Zato je treba najti tako obliko združitve, da bo z vsemi skupnimi silami branila in varovala osebo in premoženje vsakega člana in v kateri se bo lahko vsakdo, združen z vsemi, vendarle podrejal le samemu sebi in ostal prav tako svoboden kot poprej. [...] Nova družbena skupnost, nastala z družbeno pogodbo, je tudi moralno utemeljena skupnost, kajti državljansko stanje povzroči v človeku zelo pomembno spremembo, saj v njegovem ravnanju zamenja nagon s pravičnostjo in podeli njegovim dejanjem moralnost, ki je prej niso imela.*

Ideja prirojenih (naravnih) pravic človeka, ki sta jo razvila zlasti Locke in Rousseau, je imela pomembno vlogo v nastanku *moderne pravne države* in *meščanske ustavnosti*, saj je bila ideološka podlaga vseh pomembnih *deklaracij o pravicah in svoboščinah*, sprejetih v obdobju meščanskih revolucij. Prva med njimi, *Virginjska deklaracija o pravicah*¹⁸ (Lešnik, 2000, 76-77), je jasno izražala naravnopravno zasnovo človekovih pravic (vsi ljudje so po naravi enaki in imajo nekatere prirojene pravice) ter pojmovanje razmerja med oblastjo in državljani: načelo *ljudske suverenosti*, načelo *odgovornosti* vseh predstavnikov oblasti, načelo *volilnosti* nosilcev javnih funkcij. Vsebovala je tudi obsežen katalog temeljnih pravic in svoboščin, npr. pravico do življenja, svobode in lastnine, svobodo tiska, svobodo vesti. Njen obči pomen je predvsem v tem, da je bila to prva meščanska deklaracija o človekovih pravicah, ki je vplivala na vse kasnejše, tako na ameriških tleh, kot tudi v Evropi. Odločilnega pomena za razvoj ameriške ustavnosti pa je bilo bolj ali manj odkrito nasprotovanje britanski

¹⁶ Montesquieu: *The Spirit of the Laws* (Cambridge, 1989).

¹⁷ Rousseau: *Družbena pogodba* (Ljubljana, 1960).

¹⁸ *Virginia Declaration of Rights* je sprejela ustavodajna skupščina angleške kolonije Virginije 12. junija 1776.

"tiraniji"¹⁹ oziroma boj za neodvisnost, ki postane odločilni povezovalni element med kolonijami. Nepripravljenost kolonij, da bi še naprej plačevale davke metropoli, ne da bi bile zastopane v britanskem parlamentu, je sprožila *ameriško protikolonialno vojno*;²⁰ šlo je za načelni spopad med *ameriško ljudsko suverenostjo* in *angleško parlamentarno suverenostjo*, ki je konec koncev moral pripeljati k državni ločitvi nasprotnic. Sledilo je sprejetje *deklaracije o neodvisnosti* (Lešnik, 2000, 57-59), ki velja za ustanovni dokument Združenih držav Amerike.²¹ *Členi o konfederaciji* - kot ustava ohlapne zveze suverenih ameriških držav - so se v gospodarski in družbeni zmedi po koncu vojne (1783) izkazali za nezadostne; še več, grozila je nevarnost, da se bo razbila "trdna prijateljska skupnost". Odtod pobuda (Alexandra Hamiltona) po okrepitvi osrednje oblasti. To se je dejansko zgodilo na federalnem ustavnem shodu (*Federal Convention*) v Philadelphiji (maj-september 1787), s predložitvijo osnutka popolnoma nove ustave,²² ki je stopila v veljavo naslednje leto, potem ko jo je ratificiralo devet držav (od 13); preostale so to storile do l. 1790. V nasprotju s *staro konfederacijsko*, je *nova zvezna ustava* uzakonila moč zveze in njenih organov nad suverenostjo posameznih držav ter razglasila *načelo suverenosti ljudstva*, ki je nad suverenostjo države; ustava ločuje *zakonodajno, izvršno in pravosodno* oblast (načelo delitve oblasti).²³ Osnovno besedilo ustave ZDA, sprejete l. 1787 (Lešnik, 2000, 60-63), velja še danes; ustavo so kasneje dopolnjevali (prvič l. 1791 in zadnjič 1992) le z ustavnimi amandmaji (XXVII). Najpomembnejša ustavna dopolnila so: t.i. *deklaracija o človekovih pravicah* (Bill of Rights, 1791), *ukinitve suženjstva* (1865), *volilna pravica ne glede na barvo kože* (1870) ter *za ženske* (1920).

Najpomembnejši akt o človekovih pravicah tega obdobja na evropskih tleh pa je bila nedvomno slovita *Deklaracija o pravicah človeka in državljana*²⁴ (Lešnik, 2000, 80-81), sprejeta neposredno po izbruhu velike meščanske revolucije. Na deklaracijo, ki je postala sestavni del prve francoske ustave (1791), se sklicujejo vse kasnejše, tudi

¹⁹ Razumljivo je, da je politika nalaganja novih davkov in carin, ki sta jo izvajala angleški parlament in vlada, kot tudi centralizirano odločanje Anglije v ameriških političnih odločitvah, izzvala tako odpor kolonij kot tudi njihovo zahtevo po popolni neodvisnosti. Slednje je prišlo še posebno do izraza potem, ko si je metropola prizadevala, da bi kolonije pokrile velikanske finančne stroške prvega spopada svetovnih razsežnosti, sedemletne vojne (1756-1763).

²⁰ Uspešna ameriška vojna za neodvisnost proti britanski vladavini (1775-1783) je vplivala na francosko revolucijo (1789) ter na kasnejše revolucije v fevdalni Evropi in v južnoameriških kolonijah, ki so bile pod špansko in portugalsko kolonialno upravo.

²¹ Soglasna deklaracija trinajstih združenih držav Amerike (Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America), ki jo je sestavil v glavnem Thomas Jefferson (1743-1826), so odobrile 4. julija 1776 na kontinentalnem kongresu v Philadelphiji vse posamične države. Z njo so razglasili ameriško odcepitev od Britanije.

²² "Očetje ustanovitelji" (*Founding Fathers*), vzdevek petinpetdesetih delegatov ustavne konvencije, ki so pripravili ustavo ZDA, so imeli inspiracijo v liberalnih idejah 18. stoletja oziroma v spisih, kot so: *Komentarji o zakonih v Angliji* (William Blackstone), *Dve razpravi o vladi* (John Locke), *Duh zakonov* (Charles Montesquieu), *Družbena pogodba* (Jean-Jacques Rousseau), ter seveda v ustavah posameznih ameriških držav. Med *očetmi ustanovitelji* so imeli najvidnejšo vlogo George Washington, James Madison, Benjamin Franklin, Alexander Hamilton, aktivni udeleženci vojne za neodvisnost in izkušeni politiki.

²³ S to ustavo, ki je bila zelo napredna že v času sprejema in je kasneje služila za vzor za podobne državne tvorbe, so bili postavljeni pravni temelji nove federacije Združenih držav Amerike.

²⁴ *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen* je sprejela francoska narodna skupščina 26. avgusta 1789.

veljavna ustava iz leta 1958. Ta v uvodu slovesno razglša svojo privrženost pravicam človeka in načelom ljudske suverenosti, kot so bila opredeljena v *Deklaraciji* (1789). *Deklaracija* je izrazit primer pravne uresničitve idej o človekovih pravicah, kot so se postopoma izoblikovale do konca 18. stoletja. Določbe *Deklaracije* (1789) je deloma dopolnila, deloma spremenila *Deklaracija o pravicah človeka in državljana*, ki je bila sestavni del t.i. *montagnarske ustave*, izglasovane 24. junija 1793. *Deklaracija*, sprejeta leta 1793 (Lešnik, 2000, 81-84) je bila rezultat revolucionarnega dogajanja v Franciji med letoma 1789 in 1793. V primerjavi s predhodno (1789) je na novo opredelila *varstvo osebnosti in suverenost ljudstva*, postavila *enakost pred svobodo* ("enakost, svoboda, varstvo, lastnina") ter dodala določbe o družbeni pomoči, pravici do izobrazbe idr.

Slabih šest desetletij kasneje, v revolucionarnem vrenju leta 1848, ko prebujajoči se narodi habsburške monarhije postavijo na dnevni red *nacionalno vprašanje* oziroma zahteve po narodni samoodločbi, smo tudi *Slovenci* dobili svoj narodni program *Kaj Slovenci terjamo?*²⁵ (Prunk, 1987, 152-159) V njem so bile postavljene naslednje zahteve: zedinjenje vseh slovenskih ozemelj, ne oziraje se na obstoječe zgodovinske meje, v eno avtonomno enoto (*Zedinjeno*²⁶ Slovenijo); znotraj te enote naj bi imel slovenski jezik enake pravice kot nemški v nemških deželah. "Zedinjena Slovenija" naj bi ostala v okviru Avstrije, medtem ko vključitev v Nemško zvezo zavrača. Značilnost tega programa je v njegovi utemeljenosti na etničnem, naravnem, ne na zgodovinskem pravu, ter v njegovi nacionalni pravičnosti (v okvir Zedinjene Slovenije ni nameraval vključiti nobenega ozemlja, ki ne bi bilo etnično slovensko). Prvine prvega slovenskega političnega programa so postale ideal, kateremu so se poskušali približati vsi poznejši slovenski politični programi.

Devetnajsto stoletje je bilo čas boja za uveljavljanje *ustav in parlamentov* proti vladarjevemu absolutizmu, za preobrazbo starih stanovskih državnih in deželnih zborov v moderna predstavniška telesa in za širjenje *volilne pravice*.²⁷ Poglejmo so nekaj primerov.

Na začetku francoske revolucije (1789) so poslance tretjega stanu, ki so se potem proglasili za nacionalno skupščino, izvolili posredno nad 25 let stari moški davkoplačevalci. Med poslanci ni bilo niti enega kmeta ali rokodelca. Šele tri leta pozneje, ko se je začela vojna s protirevolucionarno Evropo in so se jakobinci povezali z revnim ljudstvom, je bila na Robespierrov predlog sprejeta *splošna volilna pravica*, seveda samo za moške. Po močno omejeni volilni pravici v času obnovljenega kraljestva (1815-1848) je v Franciji z revolucijo leta 1848 znova zmagala splošna volilna pravica. V ZDA so imeli ob času upora zoper angleško oblast volilno pravico v večini držav le

²⁵ Narodnopolitični program, ki ga je napisal *Matija Majar*, je bil objavljen kot priloga *Kmetijskih in rokodelskih novic* (10. maja 1848). Po ugotovitvah slovenske historične literature je ta program nastal pred 5. aprilom 1848, samostojno in nekako istočasno kot program Slovencev na Dunaju.

²⁶ Po glagolu *zediniti se* je nastal pojem Zedinjene Slovenije, ki se je uporabljal že leta 1848, utrdil v dobi taborov in prešel v osnovno slovensko politično terminologijo.

²⁷ Volilna pravica je osrednja politična pravica in hkrati temeljna pravica predstavniške demokracije. Obsega pravico voliti (aktivna volilna pravica) in pravico biti izvoljen (pasivna volilna pravica). Po ustavi Republike Slovenije (43. člen) je volilna pravica splošna in enaka. Splošna volilna pravica, kot jo pojmuje danes, je pravica vsake/ga državljan-a/ke, ki je dopolnil/a 18 let, da voli in da je izvoljen/a, ne glede na narodnostno, rasno, ekonomsko in drugo pripadnost. Enaka volilna pravica pa pomeni, da ima glas vsake/ga voliv-ca/ke enako vrednost, da ima pri volitvah v isto predstavniško telo vsak/a voliv-ec/ka samo en glas in da njegov/njen glas nima prednosti pred drugimi voliv-ci/kami.

ljudje z določenim premoženjem, toda do srede 19. stoletja so jo skoraj povsod dobili vsi moški belci. O uzakonjeni volilni pravici žensk in nebelcev takrat še ni bilo sledu.

V tem času je v Evropi prevladovala omejena volilna pravica, vezana na določeno premoženje, na plačevanje določene višine davka ali na hišno in zemljiško posest. V marsikateri državi je bil *cenz* (zahtevani znesek davka) različen od pokrajine do pokrajine, od mesta do mesta. Tako so imeli leta 1861 na Dunaju, v Pragi in v Brnu volilno pravico samo tisti, ki so plačali nad 20 goldinarjev davka, v Gradcu je bilo dovolj 15 goldinarjev, v Ljubljani samo 10. Razen davkoplačevalcev so v mnogih državah volilno pravico brez pogojev dobili duhovniki, uradniki, profesorji, učitelji, advokati, zdravniki idr. Nekatere države so kot pogoj postavljale znanje branja in pisanja ali dokončano osnovno šolo. Liberalne stranke so bile sicer navdušene za ustavni način vladanja, ni jim pa bilo do tega, da bi glasovali ljudje brez premoženja. Tako je imel v *Belgiji* ob izrazito liberalni ustavi volilno pravico le 1% prebivalstva. V revolucionarnem letu 1848 so zvišali ta delež na 2%, splošna volilna pravica pa je bila uveljavljena šele leta 1893, toda njen vpliv so hoteli zmanjšati na ta način, da so dali nekaterim posestnikom in premožnim ljudem še dodaten glas, univerzitetnim izobražencem pa celo dva. Ta sistem se je obdržal vse do leta 1919. V *Italiji* sta imela volilno pravico do leta 1882 2% prebivalstva, zatem pa 7-9 odstotkov. Giolittijeva²⁸ reforma 1912 je dala volilno pravico vsem 30-letnim moškim in vsem 21-letnim, ki so že bili pri vojakih (23% prebivalstva). Splošna moška volilna pravica nad 21 leti je bila uvedena leta 1918.

V *Avstriji* in s tem v slovenskih deželah je zajela volilna pravica 1861 4-8% prebivalstva, splošna moška volilna pravica pa je bila uvedena 1896, v celoti pa za državni zbor 1907.

Anglija je stopila v 19. stoletje z zastarelim volilnim sistemom. Volilno pravico sta imela 2% prebivalstva, posebej pa je motilo, da so imeli mnogi propadli trgi še vedno zastopnike v parlamentu, mesta, ki so se razvila po industrijski revoluciji, pa so bila brez njih. Volilna reforma leta 1832 je pravilneje porazdelila poslanska mesta, naslednje (1867, 1884, 1918) pa so širile volilno pravico.

Liberalne stranke so zelo rade favorizirale mesta pred podeželjem zaradi strahu pred konservativnim glasovanjem kmetov, pa tudi zaradi tradicionalno večjega zastopstva mest v večini starih stanovskih deželnih in državnih zborov. Po *norveški ustavi* iz leta 1814 je bilo razmerje med številom poslancev mest in podeželja določeno na *ena proti dva*, čeprav je živelo v mestih tedaj le okrog 10% prebivalstva. Ta določba je bila ukinjena šele leta 1953.

Volilna pravica se je širila in prehajala v splošno pod pritiskom demokratičnih strank in delavskega gibanja, včasih tudi zaradi bistroumnosti konservativnih vlad. Splošno zmago volilne pravice za moške je prinesla prva svetovna vojna. Pri tem je bila in je tudi zdaj starostna meja po državah precej različna: v *Avstriji* je bila pred prvo svetovno vojno 24 let (zdaj 19), v *Angliji* je bila do leta 1970 21 let (zdaj 18). Tudi drugi pogoji ožijo ali širijo volilno pravico; takšen je npr. pogoj, da mora volilni upravičenec že določen čas pred volitvami živeti v istem kraju.

Nesporno se je pričel z meščanskimi revolucijami, še posebno z ameriško in francosko pred dvesto leti, radikalno širiti politični prostor, ki so ga Heleni razumeli predvsem kot prostor javnega delovanja, v katerem izkazujejo (op. svobodni moški)

²⁸ Giovanni Giolitti (1841-1928), italijanski politik in večkratni predsednik italijanske vlade; kot zagovornik parlamentarizma je nastopil proti likvidaciji demokracije v času fašizma.

medsebojno enakost. Toda niti ameriška niti francoska revolucionarna zakonodaja nista uresničili pravne enakosti obeh spolov. Feministka Olympe de Gouges, borka za popolno politično enakopravnost žensk, je v polemičnem spisu *Deklaracija o pravicah ženske in državljanke*, 1791 (Delta, 1997, 67-69) že v naslovu izrazila svoje odločno nestrinjanje z znamenitim dokumentom francoske revolucije. Da ni bilo nikakršnega posluha za pobude Olympe de Gouges v takratni oblastni garnituri Francije, zgovorno potrjuje podatek, da je bila leta 1793 giljotinirana. Podobne iniciative za enakost so se v istem času pojavljale tudi v Angliji, kjer je bil še posebej odmeven spis Mary Wollstonecraft *Zagovor pravic ženske*²⁹ (1792). Nekaj desetletij kasneje se je iz teh pobud in zahtev porodilo množično gibanje za *žensko volilno pravico*, poznano kot gibanje *sufražetek* (suffrage - volilna pravica); svoj višek je doseglo v prvih dveh desetletjih 20. stoletja. Ena najbolj znanih sufražetek *Emmeline Pankhurst* je 1903 ustanovila *socialno-politično zvezo žensk*; zveza je s svojo politično aktivnostjo odločilno pripomogla k *uzakonitvi ženske volilne pravice v Veliki Britaniji* (1918).

Tudi na drugi strani Atlantika je ameriška revolucija spodbudila zahteve po enakopravni vključitvi žensk v politično življenje. V času nastajanja *Deklaracije neodvisnosti ZDA* (1776) je Abigail Adams pisala svojemu možu Johnu (kasnejšemu podpredsedniku in predsedniku ZDA), "naj se spomni dam v novem pravnem zakonu"; Adams ji je odgovoril: "Moški se bodo borili proti tiraniji nad ženskami". V času revolucionarnega zanosa (ljudje so se glasno, v demokratičnem duhu, sklicevali na *Deklaracijo neodvisnosti*, češ da je razglasila naravno enakost vseh ljudi, obenem pa zatrjevali, da bi morali potemtakem logično tudi vsi enako uživati volilno pravico ter pravico do javnih služb) so ženske v posameznih državah imele pravico do glasovanja. Toda potem, ko je ameriška ustavodajna skupščina prepustila ureditev tega občutljivega področja posameznim državam, so ženske postopoma izgubile pravico do glasovanja v vseh državah, nazadnje v New Jerseyu (1807); uveljavilo se je namreč splošno pravilo, da lahko samo premožni volijo, obenem pa so bile poročenim ženskam odvzete vse lastninske pravice.

V času, ko je v Evropi izbruhnil nov revolucionarni val (1848), je prišlo do velikega shoda za žensko volilno pravico (19. in 20. julija 1848 v Seneca Fallsu, država New York). Tedaj so na predlog Elizabethhe Cady Stanton sprejeli znamenito *Deklaracijo občutij* (Lešnik, 2000, 119-120). Shod v Seneca Fallsu je pomenil začetek organiziranega in usmerjenega ženskega gibanja v ZDA, ki si je zadalo za svoj smoter odpravo diskriminacije žensk pred zakoni in v vsakdanjem življenju. S sprejetjem XIX. amandmaja k ustavi ZDA (1920) je uresničilo svoj prvi, temeljni cilj: *Volilne pravice državljanov Združenih držav ne morejo niti Združene države niti katera koli izmed posameznih držav omejevati glede na spol. Kongres je pooblaščen, da uveljavi ta člen s primerno zakonodajo*.

Tudi ženska gibanja drugod po svetu so beležila uspeh. Splošna in enaka volilna pravica je bila uzakonjena najprej v Novi Zelandiji (1893) in Finski (1906), v večini držav pa šele po I. svetovni vojni: v Avstriji, Nemčiji, Veliki Britaniji, le v novonastalem kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev je ni bilo nikjer. Ženskam v Jugoslaviji (in s tem tudi v Sloveniji) je bila priznana volilna pravica šele s t.i. *fočanskimi predpisi*, ki jih je sprejel in izdal vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije v Foči, februarja 1942: "*Narodnoosvobodilne odbore /NOO/ kot organečasne ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju svobodno in neposredno voli ljudstvo samo... Volijo moški in ženske... Tudi ženske so lahko izvoljene za člane NOO.*" (Lešnik, 1999, 101-113)

²⁹ Wollstonecraft: *Zagovor pravic ženske ter kritične opazke o političnih in moralnih vprašanjih* (Ljubljana, 1993).

Vse te zgoraj omenjene deklaracije so urejale predvsem varstvo osebnostnih in političnih pravic ter svoboščin (uveljavile so t.i. *klasične pravice*); v kasnejšem obdobju, z vstopom socialdemokratskih strank na politično prizorišče, pa so se obogatile z mnogimi socialnimi in ekonomskimi pravicami (pravice in svoboščine t.i. *druge generacije*). Mejniki v tem razvoju predstavlja ustava novoustanovljene nemške države po prvi svetovni vojni - *weimarska ustava*³⁰ (Lešnik, 2000, 95-101), za katero je značilno izjemno obsežno poglavje o človekovih pravicah; novost so predvsem široko določene *socialnoekonomske ter kulturnoprosvetne pravice*. *Če je bilo za liberalno državo značilno načelno nevmešavanje države v ekonomsko in socialno življenje, je pričela meščanska država - v nasprotju s takšno ideologijo - po prvi svetovni vojni posegati prav na ta področja*.³¹

Weimarska ustava je z novo sprejetimi pravicami pomembno vplivala na ustave, ki so jih v tem času sprejemale novonastale evropske države: Češkoslovaška (1920), Avstrija (1920), Poljska (1921), Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev³² (Lešnik, 2000, 101-107), pa tudi na ustavne revizije belgijske, nizozemske, danske, norveške in švedske ustave.

V tem kontekstu velja omeniti, da se v zdajšnjem obdobju srečujemo z ustavnim urejanjem pravic in svoboščin t.i. *tretje generacije*, ki izhajajo iz potrebe po zaščiti človekovega okolja, nerojenih otrok, živali in ogroženih rastlinskih vrst. To skupino dopolnjujejo tudi različne oblike varstva informacijske zasebnosti kot posledice uvedbe novih tehnološko razvitih informacijskih sistemov.

Študijska literatura:

- Antić G. Milica (ured., 1999): Naše žene volijo. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
 Concepts of democratic citizenship (2000). Strasbourg Cedex, Council of Europe Publishing.
 Goričar Jože (1959): Oris zgodovine političnih teorij. Ljubljana, CZ.
 Gouges de Olympe (1997): Deklaracija o pravicah ženske in državljanke. V: Delta. Revija za ženske študije in feministično teorijo, 3-4. Ljubljana, str. 65-74.
 Grotius Hugo (1949): The Law of War and Peace. New York, W. J. Black.
 Dahl Robert (1997): Uvod v teorijo demokracije. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.
 Held David (1989): Modeli demokracije. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.
 Jambrek Peter, Perenič Anton, Uršič Marko (ured., 1988): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti. Ljubljana, Mladinska knjiga.
 Kaučič Igor, Grad Franc (1999): Ustavna ureditev Slovenije. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
 Keane John (2000): Civilna družba: stare podobe, nova videnja. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
 Keane John (1990): Despotizem in demokracija. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.
 Lešnik Avgust (2000): Od despotizma k demokraciji. Razvoj ustavnosti in parlamentarizma. Ljubljana, Modrijan.
 Lešnik Avgust (1999): Ohromljena (slovenska) demokracija. V: Antić G. Milica, Jeram Jasna (ured.): Ženske, politika, demokracija. Za večjo prisotnost žensk v politiki. Ljubljana, Urad za žensko politiko, str. 101-113.

³⁰ *Weimarska ustava*, sprejeta leta 1919 je izrazit primer ustave intervencijske države na začetku 20. stoletja.

³¹ Tako imenovani model *socialne politike* je svojstven sodobni državi *blaginje*. Začetke le-tega zasledimo že v ukrepih Bismarcka v Nemčiji; tam so že leta 1883 sprejeli zakon o *obveznem zavarovanju* za primer bolezni ter v naslednjih letih še za primer invalidnosti in nesreče pri delu.

³² *Vidovdanska ustava Kraljevine SHS* (1921).

- Lively Jack, Lively Adam (ured., 1997): *Demokracija v Britaniji*. Ljubljana, DZS.
- Locke John (1997): *Two Treatises of Government*. London, J. M. Dent.
- Locke John (1994): Pismo o toleranci. V: *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 164-165. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, str. 29-73.
- Melik Vasilij (1965): *Volitve na Slovenskem, 1861-1918*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Mill John Stuart (1994): *O svobodi*. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.
- Montesquieu Charles (1989): *The Spirit of the Laws*. Cambridge, University Press.
- Pitamic Leonid (1927; 1996): *Država*. Celje, Družba sv. Mohorja; Ljubljana, CZ (ponatis).
- Prunk Janko (1987): *Slovenski narodni programi*. Ljubljana, Društvo 2000.
- Robespierre Maximilien (1989): *Izbrani spisi*. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.
- Rousseau Jean Jacques (1993): *Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi*. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
- Rousseau Jean Jacques (1960): *Družbena pogodba*. Ljubljana, CZ.
- Sruk Vlado (1995): *Leksikon politike*. Maribor, Založba Obzorja.
- Škamperle Igor (1996): *Koncept civilne družbe v srednjem veku: Marsilij Padovanski*. V: *Lešnik Avgust (ured.): Kriza socialnih idej / The Crisis of Social Ideas*. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav. Ljubljana, Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, str. 481-485.
- Toqueville de Alexis (1996): *Demokracija v Ameriki, I-II*. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.
- Ustava Republike Slovenije (1996). Ljubljana, Uradni list RS.
- Wollstonecraft Mary (1993): *Zagovor pravic ženske ter kritične opazke o političnih in moralnih vprašanjih*. Ljubljana, Knjižna zbirka Krt.